

SZÁNTÓ (ARATOR) ISTVÁN SJ TEVÉKENYSÉGE A RÓMAI COLLEGIUM HUNGARICUM MEGALAPÍTÁSÁBAN

LÁZÁR ISTVÁN DÁVID

Az önálló Collegium Hungaricum megalapítása kísérletének történetével mind a magyar, mind pedig a nemzetközi szakirodalomban több tanulmány, monográfia-fejezet foglalkozott már.¹ A szerzők kivétel nélkül hangsúlyozzák az akkoriban Rómában tevékenykedő magyar gyóntató, a jezsuita Szántó István (vagy ahogyan nevének tükörfordításával latinosan nevezte magát: Stephanus Arator) elkötelezettségét, időnként harcos, néhányak szerint fanatikus kiállását a Collegium ügye mellett. E folyamat dokumentumainak jó része fennmaradt, így nyomon követhetők az események, a támogatók és ellenzők érvelése, a vélemények változása, és az okok, amelyek a Collegium Hungaricum megalapításához, majd rövid idő múlva a Collegium Germanicummal történő egyesítéséhez vezettek.²

Az események kulcsfigurája, Szántó (Arator) István 1541 körül született a Nyitrai egyházmegyéhez tartozó Devecseren, mint a neve is mutatja, feltehetően földműves családban. Korán árvaságra jutott: apja még gyermekkorában meghalt, édesanyját és testvéreit a törökök hurcolták el, nagybátyja nevelte. 1560-ban került Rómába (a Collegium Germanicumban tanult), majd a következő évben belépett a jezsuita rendbe. Később Bécsben folytatta tanulmányait, ahol 1565-ben filozófiából magiszteri fokozatot szerzett, ezután Nagyszombatban, Grácban és Bécsben tanított. 1575-től Rómában magyar gyóntató, s a dolgozatom tárgyát képező tevékenységét, az önálló Collegium Hungaricum létrehozását célzó erőfeszítések kudarcát követően, 1580-ban utazik Erdélybe, ahová hosszú évekkel korábban hívta Báthori István, a korábbi erdélyi fejedelem, ekkor már lengyel király, hogy részt vegyen az ott alapított iskola tevékenységében, a jezsuita misszió munkájában, a katolicizmus

¹ A teljesség igénye nélkül lásd pl. STEINHUBER, Andreas, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom*, I-II. Freiburg in Breisgau, 1895; FRAKNÓI VILMOS, *A római magyar szeminárium története*, Katolikus Szemle, 1912, 444–453, 562–580; BITSKEY ISTVÁN, *A római Collegium Germanicum-Hungaricum és a magyar ellenreformáció kezdetei*, ItK, 1983, 130–136; BITSKEY ISTVÁN, *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

² Legtöbbjüket az alábbi kiadvány tartalmazza: *Momumenta Historica Societatis Iesu* Vol. 101. *Monumenta antiquae Hungariae*, I., 1550–1579, edidit LUKÁCS, Ladislaus, Roma, Institutum Historicum S. I., 1969. (A továbbiakban: MAH I.)

ügyének előmozdításában. Erdélyben Kolozsvárott, Nagyváradon és Gyulafehérváron tevékenykedett. Tevékenysége igen szerteágazó: tanít, prédikál, térít, hitvitákat folytat a különböző protestáns felekezetek képviselőivel; többször a szó szoros értelmében vére menők ezek a viták: pl. 1587-ben Nagyváradon a húsvéti körmenetet a protestánsok megtámadják, a keresztet meggyalázzák, a résztvevőket alaposan helybenhagyják. 1588 decemberében a megyesi országgyűlésen határozatot hoztak, mely szerint a jezsuitáknak el kell hagyniuk az országot. A későbbiekben Szántó Vágsellyén, Bécsben, majd Znióvárálján tevékenykedett, ahová 1600-ban vonult vissza. 1605-ben azonban Bocskai István hajdú felgyújtották a rendházat, ahol – Szántó megfogalmazása szerint – negyven év irodalmi tevékenysége vált a lángok martalékává. Ezt követően haláláig (1612) Olmützben tartózkodott.³

A rendalapító, Loyolai Szent Ignác is úgy gondolta, hogy a protestantizmussal szemben úgy tudják a leghatékonyabban folytatni a küzdelmet, ha katolikus részről is magas színvonalon képzett, teológiailag művelt papokat állítanak szembe a reformáció eszméinek hirdetőivel. Protestáns oldalon ugyanis már igen korán kialakultak azok az egyetemek, amelyek hallgatói a későbbiekben sikeres prédikátorokként működtek az igen gyorsan protestáns többségűvé vált tartományokban, országokban. Célja elérésének érdekében Loyolai Szent Ignác 1552-ben megalapította Rómában a Collegium Germanicumot, melynek fő célkitűzése a német anyanyelvű papok képzése volt. 1554-ben már tervek fogalmazódtak meg arra nézve, hogy száz magyar pap képzésére alkalmas önálló Collegium Hungaricumot kellene létrehozni, s ezt a tervet I. Ferdinánd követe, Didacus Lasso támogatta, azonban a megvalósulásig nem jutott el. Iohannes Polanco, a rend történetét az alapító haláláig feldolgozó művében erről így ír:

„Agi coeptum est de Ungarico Collegio Romae ad modum Germanici instituendo ad illius provinciae spiritualem utilitatem. Et Dominus Didacus Lasso, legatus Regis Romanorum, animum propensissimum ad hoc negotium curandum ostendebat, et ipsemet, si opus esset, ad Regem Romanorum se missurum pollicebatur, ut centum eius nationis iuvenes in institutione eadem qua Germani, separato in loco tenerentur. Sed res haec propter varietatem temporum subsecutam et alias difficultates id temporis non ad maturitatem venit.”⁴

A Collegium Hungaricum tehát ez idő tájt nem jött létre, azonban a következő évtizedekben számos magyarországi diák – többek között Szántó (Arator) István is – folytatta itt a tanulmányait.⁵ Komoly lendületet adott a Collegium megalapításának Szántó tevékenysége Rómában. Mint már említettem, ő az 1575-ös jubileumi évre érkezett magyar gyóntatóként az örök városba, s úgy gondolta, egy év után

³ Életéről, munkásságáról lásd GYENIS András, *Száz jezsuita arcél I.*, Bp., Száz Jezuista Arcél, 1941, 241–285; TIMÁR Kálmán, *Szántó (Arator) István irodalmi tervei*, ItK, 1930, 34–42., 161–174.; *J. Argenti tractati*, kiad. VERESS Endre, utószó BENDA Kálmán, Szeged, JATE, 1983 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 7.).

⁴ I. A. POLANCUS, *Chronicon Societatis Iesu*, MAH I., 3.

⁵ Róluk lásd BITSKEY István, *Hungariából Rómába i. m.*, 35–40.

hazatér,⁶ hiszen már évek óta ígérte Báthori István erdélyi fejedelemnek, hogy eleget tesz meghívásának, és a Kolozsvárott alapítandó jezsuita iskola munkájában, valamint az erdélyi katolicizmus megerősítésében részt vesz. Ezt megelőzően azonban hosszú időn keresztül folytatta erőfeszítéseit Rómában a Collegium Hungaricum létrehozása érdekében. Minden bizonnyal úgy vélte, ismervén a katolikus egyház sanyarú helyzetét Magyarországon, a paphiányt, a reformáció térhódítását stb., hogy előbbrevaló annak az intézménynek a létrehozása, amely a későbbiekben felkészült papokat tud kibocsátani a katolikus restauráció elősegítésére.

Szántó számos beadványt, iratot szerkesztett, melyben alaposan indokolja a Collegium megalapításának szükségességét. Több bíborost is megnyert ügyének, s így hosszú küzdelmek árán keresztül tudta vinni szándékát. A Collegium Hungaricum részére egy magyar tulajdonban lévő épületet szemelt ki, a Monte Celiön lévő rendházat, amelyben akkor pálos szerzetesek laktak, akik között – egy kilencvenéves atya kivételével – egyetlen magyar nemzetiségű sem volt, és – Szántó elbeszélése szerint – erkölcstelen életmódot folytattak, nem törődve a rendi fegyelemmel. A pálosok azonban igyekeztek megakadályozni Szántó terveit. Több bíborost megnyertek ügyüknek, a Pálos rend dalmát tartományfőnöke, Johannes Dombrinus is tiltakozott,⁷ sőt tekintélyes magyarországi támogatóra is akadtak Draskovich György győri püspök személyében. Szántó azonban e kísérleteket meghiúsítja, s eléri, hogy a pápa megalapítsa a Collegium Hungaricumot.

1579. március 1-jén kelt XIII. Gergely pápa alapító bullája,⁸ amelyben az említett épülettel együtt megfelelő jövedelmet bocsát a Collegium rendelkezésére, valamint az irányítást a jezsuitákra bízta; a rektor F. Torres lesz. Négy bíborost is rendel a pápa a Collegiumhoz protectorként, hogy segítsék az intézmény beindulását. A Collegium azonban nem sokáig maradt fenn, ugyanis – Szántó reményei, valamint a magyar püspökök ígérete ellenére – nem volt elegendő magyar diák. Mindössze négy hallgató költözött be május 28-án a Collegiumba, s a későbbiekben sem érkeztek újabbak. Az egyik protector, Johannes Morone bíboros 1579. augusztus 15-én kelt levelében⁹ felveti a pápának, hogy érdemes volna a Collegium Hungaricumot valamely másik, már működő intézménnyel egyesíteni. A pápa minden bizonnyal magáévá tette ezt a gondolatot, s az esetlegesen érkező diákokat már a Collegium Germanicumba irányította. Szántó azonban nem nyugodott bele a döntésbe, tiltakozott, s igyekezett megakadályozni az összevonást. Ennek következtében a pápát is magára haragította, aki – amint azt a *Historia unionis Collegii Hungarici cum Germanico*¹⁰ című írásában említi – kiátkozás terhe alatt megtiltotta, hogy a továbbiakban bármit is tegyen a Collegium ügyében:

⁶ MAH I., 527–531.

⁷ A pálosok tiltakozó iratait G Sireto bíboroshoz és XIII. Gergely pápához lásd MAH I., 772–778.

⁸ MAH I., 791–798.

⁹ MAH I., 950–954.

¹⁰ MAH I., 987–997.

„*inhibuit mihi [...] sub paena anathematis, ne quicquam amplius de Seminario Ungarico tractarem.*”

Mégsem mondhatjuk azt, hogy a Collegium Hungaricum egyesítése a Germanicummal egyértelműen kudarcnak tekinthető. A pápa ugyanis az 1580. április 13-án kelt, az egyesítést véglegesítő bullájában¹¹ úgy rendelkezik, hogy a jövőben a Collegiumban mindig biztosítani kell helyet 12 magyar részére, így a következő évtizedekben, évszázadokban számos magyar hallgató végezhetett itt tanulmányait.

Mint említettem, számos levél és egyéb irat maradt fenn, amelyekkel Szántó igyekszik a Collegium ügyét előmozdítani. Mindezek érvelése, felépítése hasonló. Közülük kettőt érdemes kiemelni, mivel összefoglaló jellegűek, és Szántó argumentációját részletesen összefoglalva, retorikailag elrendezve tartalmazzák. Az első az 1578 márciusában íródott *De Collegio Hungarico in urbe excitando libellus*¹², a másik pedig az 1578 végén, 1579 elején írt *De Collegio Hungarico in urbe erigendo oratio*¹³. Az előbbi rövidebb (8 levélnyi, nyomtatásban 10 oldalnyi) terjedelmű, az utóbbi hozzávetőlegesen ötször terjedelmesebb. Mindkét írás címzettje a pápa, azonban a *Libellus*t két bíborosnak adta át Szántó, akik feltehetően referáltak róla a pápának, az *Oratió*t pedig közvetlenül a pápának címezte. A terjedelembeli különbség ellenére mindkét írás gondolatmenete, felépítése, érvelési logikája nagyon hasonló. A rövidebb *Libellus*t két részre osztja. Az elsőben a Collegium megalapításának szükségességéről értekezik, öt pontba szedve az érveit, a második részben pedig arról, hogy hol és hogyan lehetséges az alapítás. A *Libellus* célja 1578 márciusában az lehetett, hogy minél több támogatót szerezzen a kezdeményezésnek, és elébe menjen az ellenérveknek. Így a szöveg tömör, szikár logikával felépített, az év végén az *Oratio* pedig inkább a pápai döntés kieszközölését kívánta elősegíteni, így a konkrét argumentumok elősorolásán kívül nagyobb szerep jut az elbeszéléseknek, leírásoknak, a szöveg tehát – amint a cím, vagyis a műfaji megjelölés is mutatja – sokkal inkább tekinthető meggyőző beszédnek.

A *Libellus* bevezetőjében jelzi, hogy nem kíván ékesszólóan, bőbeszédűen fogalmazni, csupán a tényeket sorolja fel egyszerűen, amelyek arról győzhetik meg az olvasót, hogy a Collegium megalapításának terve támogatandó.

„[...] *neglecto [...] omni ornatu rethorcio, stilo philosophico rudi et inculto rationes tantummodo aliquot adferam [...]*”¹⁴

Az első érv – amely miatt a tervet támogatni kell – az, hogy Magyarország évszázadok óta az egyetemes kereszténység védőbástyája, azaz Szántó a jól ismert „*propugnaculum totius Christianitatis*” toposzt alkalmazza. Magyarország óvta meg Európát korábban a tatároktól, s hosszú ideje a törököktől. A következő érv szerint a magyarság a kezdetektől fogva hűséges volt a katolikus hithez, s minden

¹¹ *Momumenta Historica Societatis Iesu* Vol. 112., *Monumenta antiquae Hungariae*, II., 1580–1586, editit LUKÁCS, Ladislaus, Roma, Institutum Historicum S. I., 1976, 51–55.

¹² MAH I. 637–647.

¹³ MAH I. 698–757.

¹⁴ MAH I., 639.

eretnység ellen küzdött. Az érv megerősítéséhez felemléti Zsigmond és Hunyadi Mátyás hadjáratait. A következő pont szerint nem csupán a valláshoz, hanem a Szentszékhez is mindig hűséges volt az ország és uralkodói. Magyarország azonban – hangzik a negyedik érv – most kettős segítségre szorul. Anyagira a török fenyegetés ellenében, és lelki-szellemire az eretnységek (értsd: protestantizmus) ellen. A lelki segítség legfőbb eszköze a papképzés, hiszen a reformált felekezetek számos ifjút küldenek külföldi protestáns egyetemekre (Wittenberg, Nürnberg stb.) tanulni, s ellenükben sikerre csak jól képzett katolikus papok számíthatnak. A következő érv: elképzelhetetlen mértékű a paphiány Magyarországon, ami szintén a protestánsok malmára hajtja a vizet, hiszen jobb híján a prédikátorokat hallgatják még a jámbor hívek is.

„[...] *haereticos non ob aliam causam audiunt, quam quod catholicos, quos audiunt, non habeant.*”¹⁵

A Collegium elhelyezését Magyarországon nem látja megoldhatónak, mivel csupán három várost tud felsorolni, ahol nincsenek jelen erőteljesen az „eretnek” (azaz a protestánsok), tehát alkalmas helyként csak a katolicizmus központja, Róma jöhet szóba. Épületként pedig – amint már említettem – a Monte Celióon lévő rendházat találja alkalmasnak, amelyhez javadalmak is tartoznak, s ezek a leendő Collegium fenntartásához is hozzájárulhatnak. A *Libellus* terjedelméhez képest meglehetősen sokat beszél Szántó a rendházban élő pálosok erkölcstelen életmódjáról, méltatlan viselkedésükről, amellyel a magyar nemzet megítélését is rombolják, holott az egész házban csupán egyetlen magyar, egy kilencvenéves idős atya él. Úgy vélem, azért látta jónak, hogy hosszasan ecsetelje az ott élő pálosok romlottságát, mivel számított erőteljes ellenállásukra, és így igyekezett őket hiteltelenné tenni, szavahihetőségüket előre aláásni.

A *Libellus* lezárásaként a megalapítandó Collegium önállósága mellett érvel, kéri a pápát, hogy más nemzetekhez tartozó diákok befogadását ne engedélyezze. „[...] *precor, oro atque obtestor ne patiatur Sua Sanctitas peregrinas nationes cum Ungarica misceri. Ungari enim impatientes sunt talis missionis, et praesertim a Germanis multo magis abhorrent, quam Galli ab Hispanis; ita ut videatur naturali quodammodo odium inter eos propter varia bella, quae inter se gesserunt.*”¹⁶

Szántó a magyaroknak a németekkel szembeni „természetükből adódó” ellenérzését máshol is hangoztatja.¹⁷ E véleménye elsősorban a mohácsi csatavesztést követő, az ország három részre szakadásával járó belső viszálykodásokra vezethető vissza. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Szántó Báthori István korábbi erdélyi fejedelem, ekkor már lengyel király híve, az ő támogatását élvezve, s köztudott, hogy a lengyel trón elnyerése érdekében kifejtett erőfeszítéseinek fő ellenlábasa a

¹⁵ MAH I., 642.

¹⁶ MAH I., 647.

¹⁷ Lásd pl. MAH I., 723.

császár volt. Számításba kell venni a retorikai pozíciót is: Szántó az önálló magyar Collegium mellett érvel, így mindenképpen hangsúlyoznia kell, hogy a korábbi gyakorlat, amely szerint a magyar hallgatók a Collegium Germanicumban éltek, nem tartható fenn. Nem tartom kizártnak, hogy a Collegium Germanicumban szerzett korábbi kedvezőtlen tapasztalatai is hozzájárultak e véleménye megfogalmazásához, azonban ez forrásokkal nem igazolható.

Úgy tűnik a fenti érrendszer és Szántó kitartó tevékenysége meggyőzte a pápai udvart a magyar papképzés szükségességéről, azonban a körülmények (elsősorban a gazdasági racionalitás) megakadályozták az önálló Collegium Hungaricum fennmaradását.